

ARAL ATAMASINIŃ DÁWIRLER DAWAMINDA ÓZGERIWI

Saliyev E.P

*Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik
pedagogikalıq instituti*

Bul miynetimizde Aral teńizi atamasınıń, jergilikli atamalardıń kelip shıǵıwı hám olardıń tariyxiy dáwirlerde bolǵan ózgerisler haqqında bir qansha maǵlıwmatlar beriwge háreket qıldıq. Aral teńizi haqqında eń dáslepki maǵlıwmatlar eramızdan aldınǵı dáwirlerde tuwrı keledi. Grek oyshılları Arestotel, Geradot, Strabon h.t.b lar tárepinen óz shıǵarmalarında, kartalarında Aral teńizi haqqında maǵlıwmatlar berilgen, ózleri dúzgen kartalarda túrlishe atlar menen ataǵan. X ásirge kelip Orta Aziyalı oyshıllardıń miynetlerine, kartalarında Aral teńizi Xorezim kóli dep atalǵan. XVIII dın birinshi yarımında Orta Aziya aymaǵına rus ekspedeciyları shólkemlesiriledi hám jergilikli atamalar haqqında bir qansha maǵlıwmatlar jiynaladı. Gladishov hám Muravin (1740-1741), kapitan Butakov(1848), A.B.Kaulbars (1873), A.Vamberiy (1863)lar óz miynetlerinde Aral haqqında hám jergilikli atamalar haqqında jazıp qaldırǵan. V.V.Bartold, L.V.Oshanin, S.I.Tolstov, L.Berg, G.Gulyamov, M.Murzaevlar Qaraqalpaqstan jergilikli atamaları, Aral toponimikası haqqında dáslepki monografiyalar, ilimiy jumıslar, maqalalar jaratıdı. Aral teńizi tariyxında Aral atı hárdayım tanımalı bolmaǵan. Óz dáwirinde jasaǵan ilimpazlar, alımlar, sayaxatshılar, tariyxshılar tárepinen túrli atamalar menen ádebiyatlar jazıp ótilgen, kartalarǵa tusirilgen. Aral teńiziniń házirgi atamasınıń kelip shıǵıwında fransuz geografi J.N.Delildiń(1688-1726) xizmeti úlken. Ol 1723-jıl dúzgen kartasında Aral atın qollanadı. Bul atama búgingi kúнге shekem qollanıp kelinbekte. Aral teńizi aymaǵı úyreniliwinde rus ekspedeciyanıń úlesi úlken. Bul ekspedeciylar barısında Aral teńizi hám onıń atrapındaǵı aymaqlar, fauna hám flora dunyası izzertlendi. Ekspedeciya nátiyjesinde Aral aymaǵı jańadan atamalar menen ataldı hám kartaǵa túsirildi.

L.S.Berg hám H.Hasanovlar II ásirde XVII ásirge shekemgi dáwirlerde túrlishe atlar menen ataǵanın analizlep tómendegi keste menen suwretliydi.

№	Alimlar	Jasaǵan dáwir	Atalıwı
1	Ptolomiy	II	Oks kóli
2	Qitay derekleri	II-IV	Arqa teńiz
3	Amman Marcelin	IV	Oks batpaqlıǵı

"GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS"

atamasındağı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

4	Ibn Xardadbek	IX-X	Kurdur kóli
5	Al-Masudiy	X	Jurjoniya kóli
6	Abu Rayxan Beruniy, Istaxriy, Ibn Havkal, Kazviniy	X, XIV	Xórezim kóli
7	Idrisiy	XII	Xovarazam kóli
8	Vakron	XIII	Jand kóli
9	Jenkinson	XVI	Qitay kóli
10	Abilgazi	XVII	Sir
11	Úlken Shertej kitabı	XVI-XVII	Kók kól

1848-jılı kapitan Butakov basshılıǵında Aral teńizine eń dáslepki rus ekspedeciyası shólkemlesiriledi. Bul ekspedeciya bir ay dawam etip Aral teńizi haqqıda bir qansha maǵlıwmatlar jiynaladı hám kartaǵa túsiriledi. Butakov óz maǵlıwmatlarında *Aral teńizinde 300 ge jaqın atawlar bar, bul atawların kópshiligi Aral teńiziniń qubla tárepinde Aqbetkey arxipelagi jaylasqan* degen maǵlıwmatlar jazıp ótken. Araldı úyreniw barısında ózi barǵan jerlerge at qoyıp kartalastırıp barǵan.

Vozrojdenie (Возрождение)- oktyabr awdarısqaǵına shekem Nekalay(Неколай) ataması bolıp atalıp keldi. 1848-jılıdın 8-sentyabr kúni kapitan Butakov basshılıǵındaǵı ekspedeciya bul atawǵa keldi hám Butakov kemesi Nekalay(Неколай) atı menen ataladı.

Belinsgauzen(Белинсгаузен)- Moynaq qalasınan 45 km uzaqlıqta jaylasqan. Bul ataw kapitan Butakovtıń jaqın dosttı admiral Belinsgauzen húrmetine qoyılǵan. Belinsgauzen Butakovqa Aral ekspedeciyası shólkemlestirilmesten burın Aral teńizi haqqında bir qansha maǵlıwmatlar bergen edi.

Obrushev(Обрушев) – Aral teńiziniń shıǵıs jaǵasında jaylasqan bolıp bul atama sol waqıttaǵı Orenburgtıń general- gubernatorı Obrushevtıń húrmetine atı qoyıladı.

Aral hám onıń atırıpındaǵı aymaqlar toponomiyası rus ekspedeciyasına shekem jergilikli etnotoponimler, oronimler, gidronimler, antrotoponim h.t.b toponimleri rus ekspedeciyasınıń shólkemlestiriliwi, rus Imperiyasınıń kirip

“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındaǵı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

keliwi axibetinde atamalardıń derlik kópshiligi rus atamalarına ózgergenin kóriwimizge boladı. Gáresizlikten son 1996-jılı qabıl qılınǵan “Ózbekstan Respublikasında hákimshilik-aymaqlıq dúziliwi, toponomikalıq obektlerge at beriw hám olardıń atamaların ózgartiriw máselelerin sheshiw tártibi tuwrısında” hujjetke tiykarlanıp toponimler ózgartirildi. Búgingi kúnde Aral atırar aymaqlarında toponimiyası qaraqalpaqsha mádeniy hám tariyxiy toponimler menen qayta ataldı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Қораев С. Географик номлар маъноси. – Т.: Ўзбекистон, 1978. – 203 б.
2. Әбдимуратов Қ. Неге усылай аталған? – Нөкис: Қарақалпақстан, 1965.– 80 б.
3. Бердимуратов Е. Қарақалпақ терминологиясы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1989. – 64 б.
4. Сейтниязов К.М. Распространение типов географических названий в Каракалпакстане // Вестник Каракалпакского отделения АН Узбекской, 2001. № 3. С. 109-110.
5. Сейтниязов, К., Салиев, Е. (2020). Географиялық атамалар хэм олардың пайда болыў себеpleri. Республикалық Илимий теориялық онлайн конференция, 1(1), 66-68.
6. Iskenderov A.B., Saliev E.P., Jaksimuratov A.B. Qaraqalpaqstan geografiyası sabaǵında Aral teńiziniń geografiyalıq úyreniliw tariyxi // Aniq va tabiiy fanlarni masofaviy o‘qitishning dolzarb masalalari. – 2023. – №. 11-3084. – С. 150-153.